

ПРЕВЕНТИВНА ПЕДАГОГІКА: НОВИЙ ПОГЛЯД НА ПРЕДМЕТ

PREVENTIVE PEDAGOGY: A NEW LOOK AT THE SUBJECT

Оксана Топчій
Oksana Topchij

Анотація

Стаття присвячена теоретичному аналізу ключових засад поняття превенції як одного з провідних в юридичній педагогіці. Встановлені основні погляди на сутність превентивної педагогіки, її предмет і завдання. Запропоноване авторське визначення поняття. Автор пропонує розширити традиційні межі предмету, включаючи до нього й елементи педагогічної віктимології, тобто профілактичної освітньої й виховної роботи із потенційними жертвами злочину. З метою систематизації уявлень про діапазон проявів просоціальної, асоціальної та антисоціальної поведінки пропонується до впровадження шкала педагогічної превенції.

Annotation

The article is devoted to the theoretical analysis of the key provisions of the concept of prevention as one of the leading legal pedagogy. This article contains the author's definition of the concept of preventive pedagogy. Author's novelty lies in the fact that the investigator proposes to include in a preventive pedagogy does not only work with risk groups, but also with potential victims of crime. Thus, it proposes to expand the traditional subject boundaries. Researchers have developed a pedagogical scale prevention, which presented in an article in the form of schemes.

Ключові слова: превентивна педагогіка, просоціальна, асоціальна та антисоціальна поведінка.

Keywords: preventive pedagogy, prosocial, asocial and antisocial behavior,

Вступ

Подальший розвиток будь-якого суспільства, позитивна або негативна динаміка такого розвитку знаходяться у прямій залежності від комплексу чинників, що виступають рушійною силою змін. Суттєва роль серед цих чинників належить людському фактору, зокрема рівню освіченості й правосвідомості населення, його політичній і правовій культурі, мотиваційно-ціннісним установкам окремих соціальних груп. В умовах загострення кризи особливо важливим стає питання щодо профілактики асоціальної поведінки, вжиття заходів з попередження злочинів, зокрема педагогічними засобами.

1. Аналіз публікацій

Синкретичний характер зазначеної проблеми детермінує участь у її розв'язанні науковців різних галузей, зокрема, філософів, соціологів, теоретиків держави і права, кримінологів, психологів, медиків, педагогів.

Предметом окремих досліджень у педагогіці стали питання щодо профілактики асоціальної поведінки учнів закладів профтехосвіти [1], підготовки майбутніх учителів

початкових класів до правового виховання молодших школярів [2], підготовки майбутніх учителів правознавства до роботи з підлітками девіантної поведінки [3], підготовки майбутніх працівників правоохоронних органів до роботи з підлітками «групи ризику» [4, 5], формування правової культури старшокласників у навчальних закладах нового типу [6], концепції превентивного виховання дітей і молоді [7, 8], соціально-педагогічних умов профілактики правопорушень [9, 10]. Також проводилися окремі наукові розвідки даної проблеми в історичному аспекті [11] та в ракурсі компаративістики [12, 13].

1.1. Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми

Попри наявність окремих досліджень у сфері превентивної педагогіки і навіть запровадження її як навчальної дисципліни в окремих ВНЗ, появи перших посібників [14, 15], на даний час залишаються актуальними й дискусійними питання щодо системного бачення її сутності і завдань в контексті юридичної педагогіки, кросдисциплінарних зв'язків із іншими галузями педагогіки та іншими науками, в тому числі новітніми. Недостатньо досліджений і міжнародний досвід з профілактики і попередження асоціальної поведінки педагогічними засобами. У зв'язку з цим виникає потреба у ліквідації вказаних прогалин, репрезентації новітніх поглядів на роль і місце превентивної педагогіки у розбудові правової держави.

1.2. Визначення мети дослідження

Метою статті є обґрунтування нової концепції предмету превентивної педагогіки.

Досягнення поставленої мети потребує вирішення наступних **завдань**:

1. Аналіз існуючих поглядів на предмет превентивної педагогіки.
2. Встановлення міждисциплінарних зв'язків превентивної педагогіки з іншими науковими галузями.
3. Репрезентація авторського бачення через шкалу педагогічної превенції.

2. Виклад основного матеріалу дослідження

Існують різні підходи до визначення поняття превентивної педагогіки. Одні вчені вважають, що це – наука, яка вивчає особливу соціальну й особистісно орієнтовану діяльність [16, с.13], інші, що це – діяльність, спрямована на профілактику, попередження злочинів, асоціальної поведінки підлітків і молоді [17, с.125], треті розглядають її як мистецтво фахівця правоохоронних органів оптимально використовувати педагогічні засоби у попередженні злочинів [18, с.92]. Наведені визначення є свідченням, що превентивна педагогіка є прикладною дисципліною, яка базується на загальнонаукових засадах педагогіки та інших суміжних гуманітарних наук і має безпосередню проекцію на практичну діяльність, вкрай важливу для усього суспільства.

2.1. Авторська позиція

Ми поділяємо погляди В. М. Оржеховської, що мета превентивної педагогіки – «досягнення сталої відповідальної поведінки, сформованості імунітету до негативних впливів соціального середовища» [19]. Ця мета може бути досягнута за умов поєднання освітніх та виховних засобів, створення макро- і мікросередовища, яке сприятиме формуванню й підтримці правослухняної особистості.

На теперішній час не існує єдиної позиції вчених щодо предмету превентивної педагогіки. Так, білоруські вчені О. Сманцер та Є. Рангелова відносять до нього:

- 1) причини, умови і фактори соціальних відхилень серед неповнолітніх, молоді;
- 2) сутність і закономірності соціальних відхилень;
- 3) шляхи, способи попередження й подолання відхилень у поведінці [16, с.11-12].

Як нам здається, подібне бачення є, скоріш, кримінологічним, аніж педагогічним.

В. М. Оржеховська, визначаючи предмет превентивної педагогіки, виділяє триєдину структуру: профілактика девіантної поведінки дітей та молоді, формування їхнього здорового способу життя і соціально-правовий захист [19]. Подібна точка зору більш наближена до педагогіки, хоча і вона не позбавлена певних недоліків. Зокрема, на наш погляд, перш ніж здійснювати профілактику, слід мати чітке уявлення про типи і види не бажаної для суспільства поведінки, представити їх класифікаційні ознаки, розуміти детермінанти виникнення девіацій, а на підставі цього – обирати педагогічні засоби правової превенції, в тому числі й технологічні. Останнє можливо за умови розуміння міжпредметних і міждисциплінарних зв'язків та взаємозалежностей превентивної педагогіки із іншими галузями та підгалузями науки, в тому числі педагогічної.

Проведений нами аналіз понятійно-категоріального апарату превентивної педагогіки дав можливість конкретизувати власне бачення проблеми і сформулювати авторську дефініцію. Отже, у нашому розумінні, *превентивна педагогіка – це синкретична прикладна галузь педагогічної науки, що має на меті наукове обґрунтування й практичне втілення засобів і методів правової освіти й правового виховання задля вироблення в особистості імунітету до негативних суспільних і соціальних явищ, проявів неправомірної поведінки інших осіб, здатності до правової рефлексії та саморефлексії, використання превентивної інформації для самореалізації особистості, її самозбереження й збереження соціального здоров'я нації.*

Запропоноване нами визначення, на відміну від існуючих, підкреслює міждисциплінарний характер галузі, можливість застосування її наукових розробок на практиці. По-друге, зазначається необхідність поєднання правової освіти і правового виховання, а не лише орієнтація на власне виховний процес. По-третє, вказується на характер психічних процесів, що супроводжують превенцію. Четверте. Інтегрується спрямованість особистісних інтересів з інтересами соціуму.

Також наведена авторська дефініція дозволяє розширити розуміння **предмету** превентивної педагогіки. Аналіз наукових праць дозволив виявити, що здебільшого вони спрямовані на: 1) категорію юнацтва й молоді; 2) на ті стадії неправомірної поведінки, коли вживання певних заходів виховного й освітнього характеру ускладнюється запущеністю «соціальної хвороби». Тож, поза увагою дослідників у галузі превентивної педагогіки залишаються діти (дошкільний і молодший шкільний вік) і дорослі особи. Крім того, набула усталеного характеру традиція вивчати педагогічний вплив лише на осіб, які потрапляють до груп ризику й потребують перевиховання. При цьому абсолютно не враховується, що превенція необхідна й законослухняній людині, яка може стати жертвою злочину (розбійного нападу, шахрайства, зґвалтування, терористичного акту тощо). За нашим глибоким переконанням, педагогічна віктимологія має стати невід'ємною частиною превентивної педагогіки. Це означає, що при запропонованому нами підході предмет превентивної педагогіки суттєво розширюється, тому що він не обмежується групами ризику, профілактикою кримінальних деліктів лише з позицій правопорушника.

Таким чином, ми пропонуємо відносити до **предмету превентивної педагогіки** таке:

1. соціально-педагогічний аналіз чинників, що впливають на правомірну/неправомірну поведінку особистості;
2. типологізацію і систематизацію видів поведінки, що корелюються з правом;
3. застосування усього арсеналу правової освіти (просвіти) і правового виховання у роботі з усіма верствами населення щодо профілактики правопорушень;
4. технологіям особистісно орієнтованого навчання й виховання як засобів педагогічної превенції.

Педагогіка має зробити усе можливе задля того, щоб підготувати соціалізовану людину до можливих негараздів, створити належні умови для розроблення нею власного алгоритму дій у ситуаціях, що можуть являти загрозу її власному життю, здоров'ю і благополуччю, а також зберегти життя і здоров'я інших людей. В кінцевому рахунку від цього виграватиме суспільство в цілому.

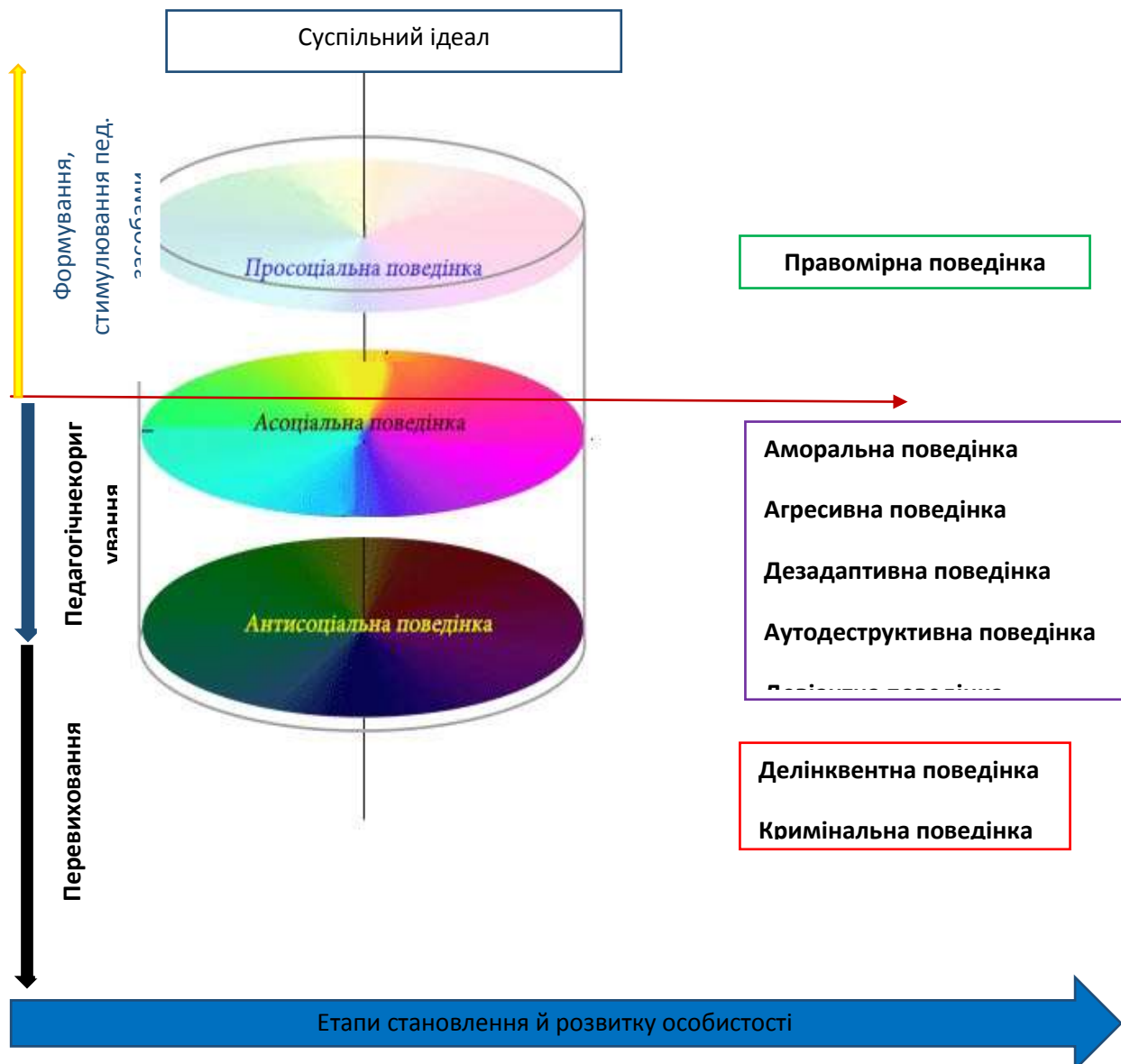
Пропонуючи власне бачення, ми походимо з того, що Існуючі на теперішній час концепції щодо кваліфікації явищ, які потрапляють до превентивної педагогіки в якості предмету вивчення, характеризуються своєю мозаїчністю, не враховують усього діапазону наростання показників неправомірної поведінки, їх градації.

2.2. Диференціація ключових понять

Доволі часто дослідники не диференціюють понять «асоціальна» й «антисоціальна» поведінка, їх складових. Без чіткого уявлення цих категорій здійснювати профілактичну, а у деяких випадках – й корекційну роботу, практично неможливо. Оговоримо, що поняття «асоціальний» за своєю семантикою пов'язано із нормами суспільства, насамперед, моральними, уявленнями про порядок. Асоціальні явища не є кримінально караними, проте являють собою потенційну загрозу переростання в антисоціальні. Наприклад, якщо юнак потрапляє до комп'ютерної залежності, витрачає весь вільний час за іграми або віртуальним спілкуванням у мережах, це не є правопорушенням.

Разом з тим, якщо подібна адикція заважає йому самореалізуватися як громадянину, особистості, то суспільство від цього втрачає. У такий спосіб особиста справа вступає у протиріччя із інтересами соціуму. Подібна поведінка вважається асоціальною і потребує педагогічного коригування. Якщо ж заради азартних ігор людина йде на дрібні крадіжки, то її поведінка стає делінквентною і набуває статусу антисоціальної, тобто спрямованої проти суспільства. У цьому випадку від педагогів, батьків, оточення особистості очікується серйозний вплив, здійснення перевиховання, доки поведінка не стала кримінальною, а сама особа – злочинцем. Спираючись на сказане, ми пропонуємо запровадити своєрідну «шкалу педагогічної превенції», що дозволить педагогам, соціальним працівникам і правоохоронцям чітко градувати ступінь педагогічної запущеності особи. Представимо свою концепцію у вигляді схеми.

ШКАЛА ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ

Отже, на вершині шкали знаходиться суспільний ідеал — еталон, до якого має прагнути педагог. Звісно, що досягти ідеалу практично неможливо, проте він виступає своєрідним вектором, вказуючи, на що має бути спрямований освітній і виховний процеси.

З позицій пріоритетів суспільства, соціально бажаною є правомірна поведінка, яка проявляється через повагу до законів, готовність їх дотримуватися у повсякденному житті. Особливо цінним в цьому плані є усвідомлене ставлення особистості до розуміння важливості такої поведінки, слідування правовим нормам. Тож, окрім загальноправового поінформування, своєрідним контролером виступає рефлексія і саморефлексія.

З позицій педагогічного впливу, зусилля суб'єктів процесу спрямовані на формування, підтримання й стимулювання правомірної поведінки. У цьому зацікавлена і держава в цілому, і окремі її сегменти (сім'я, трудові і навчальні колективи, інституції громадянського суспільства).

Червоною лінією розмежовується розподіл шкали на показники зі знаком «плюс» і «мінус». Все, що знаходиться під цією лінією, означає прояви того, що має піддаватися педагогічній корекції та перевихованню.

До категорії асоціальної поведінки потрапили:

✓ аморальна поведінка (розпуста, розбещення неповнолітніх; хворобливо нав'язлива демонстрація нетрадиційної сексуальної орієнтації; брехливість; підбурювання, намагання створити конфліктогенні ситуації, розсварити між собою людей, залишаючись осторонь; наклеп, цілеспрямоване ухилення від суспільної діяльності; відеопіратство; привласнення чужої інтелектуальної власності, в тому числі плагіат тощо);

✓ агресивна поведінка (вербальна агресія; застосування фізичної сили для залякування інших людей; жорстокість по відношенню до інших осіб, а також до тварин; цькування, в тому числі у вербальному просторі; розпалювання ненависті і т. ін.);

✓ дезадаптивна поведінка (хибні ціннісні орієнтації, деформація мотиваційно-споживацької, когнітивної, емоційної, вольової сфери; злісна непокора юнака дорослим; індивідуалізм, кар'єризм, нехтування думкою інших людей, відсутність толерантності тощо);

✓ аутодеструктивна поведінка (нехтування почуттям самозбереження; хворобливий потяг до екстремальних видів спорту, до ризику, анорексія, готовність голодувати задля хибних уявлень про моду; бродяжництво; схильність до мазохізму, до суїциду і т. ін.);

✓ девіантна поведінка (свідоме порушення соціальних норм і установок суспільства, злісне ухилення від навчальної і трудової діяльності, правовий нігілізм, прояви різних видів адикції (залежності), в тому числі зловживання алкоголем, вживання наркотичних і токсичних речовин; хворобливий потяг до азартних ігор на гроші та ігрових автоматів тощо).

Специфіка асоціальної поведінки полягає в тому, що вона підпадає під адміністративну чи кримінальну відповідальність лише у своїх крайніх проявах, що кваліфікуються відповідно до кодексів.

Головним інструментарієм у подоланні асоціальної деформації особистості є створення середовища, що позитивно впливає на людину, морально-психологічного клімату у сім'ї, навчальному колективі; індивідуальна роз'яснювальна робота, переконання; формування мотивації на соціально підтримуючу поведінку.

У разі несвоєчасної або неефективної педагогічної корекції існує загроза переростання асоціальної поведінки в антисоціальну. Остання в педагогічній шкалі превенції представлена через делінквентну і кримінальну поведінку.

До делінквентної поведінки прийнято відносити дрібні крадіжки, хуліганство, бійки без нанесення тяжких тілесних ушкоджень, порушення публічного порядку, незаконне зберігання зброї, вимагання кишенькових грошей у товаришів по навчанню тощо. По суті ці прояви є сигналом для педагога, що особа вже знаходиться у групі ризику і, якщо не вдатися до серйозних педагогічних мір, вона може скоїти злочин.

2.3. Завдання превентивної педагогіки

Тож, виходячи з наведеного, до **завдань** превентивної педагогіки відносимо такі:

- багатофакторний аналіз чинників, що впливають на правову поведінку особистості, детермінують її переміщення по шкалі педагогічної превенції;
- встановлення критеріїв і показників ступеню проявів просоціальної, асоціальної та антисоціальної поведінки особистості;

- діагностування на підставі статистичних даних, педагогічного спостереження стану «соціального здоров'я» окремих сегментів суспільства, прогнозування тенденцій розвитку негативних явищ, що у подальшому можуть потребувати педагогічної превенції;
- наукове обґрунтування дидактичних і виховних форм, методів, засобів і технологій превентивної роботи із усіма категоріями населення, алгоритмів здійснення диференційованого підходу до кожної особистості;
- розробка методики навчання особи протистоянню негативному середовищу, запобігання ситуації, коли законотривна людина стає жертвою злочину;
- методика підготовки до здійснення педагогічної превенції різних категорій суб'єктів (педагогів, працівників правоохоронних і судових органів, соціальних працівників, батьків), визначення шляхів координації їх спільної діяльності на практиці;
- вивчення передового зарубіжного досвіду в галузі превентивної педагогіки, його адаптація до української дійсності.

Висновки

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що на часі масштабне переосмислення предмету і завдань превентивної педагогіки. В залежності від успішності вирішення наукових проблем, реалізації новітніх проектів, будуть закладатися підвалини існування України як процвітаючої правової держави.

Література

1. Удалова О. А. Профілактика асоціальної поведінки учнів закладів профтехосвіти: Автореф. дис.. канд. пед. наук: 13.00.04 / О.А.Удалова; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. – К., 2002. – 21 с.
2. Мацук Л. О. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до правового виховання молодших школярів: Автореф. дис.. канд. пед. наук: 13.00.04 Є Л.О.Мацук; Терноп. Держ. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Т., 2002. – 20 с.
3. Островська-Бугайчук І. М. Підготовка майбутніх учителів правознавства до роботи з підлітками девіантної поведінки: автореф. дис.. канд. пед. наук: 13.00.04 / І.М.Островська-Бугайчук; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2011. – 21 с.
4. Колісніченко В. В. Підготовка майбутніх працівників правоохоронних органів до роботи з підлітками «групи ризику»: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / В.В.Колісніченко ; Класичний приватний ун-т. – Запоріжжя, 2009. – 20 с.
5. Федоренко О. І. Підготовка майбутніх працівників органів внутрішніх справ до соціальної та виховної роботи з підлітками: автореф. дис... д-ра. пед. наук: 13.00.04 / О.І.Фндоренко; Луган. держ. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. – Луганськ, 2008. – 44 с.
6. Твердохліб Л. В. Формування правової культури старшокласників у навчальних закладах нового типу: Автореф. дис.. канд. пед. наук: 13.00.01 / Л. В. Твердохліб; Луган. держ. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. – Луганськ, 1999. – 17 с.
7. Оржеховська В. М., Пилипенко О. І. Концепція превентивного виховання дітей і молоді / В.М.Оржеховська, О.І.Пилипенко // Життєтворчий потенціал реабілітаційної педагогіки. – Е., 2002. – С.273-278.
8. Словник основних термінів і понять з превентивного виховання / Під заг. ред. Оржеховської В. М., Тернопіль. – 2007. – 200 с.

9. Калиняк М. Я. Соціально-педагогічні умови профілактики правопорушень підлітків в діяльності правоохоронних органів: автореф. дис.. канд. пед. наук: 13.00.05 / М.Я.Калиняк ; Ін-т проблем виховання АПН України. – К., 2009. – 20 с.
10. Ролінський В. І. Соціально-педагогічні умови профілактики насильства щодо підлітків: Автореф. дис.. канд. пед. наук: 13.00.05 / В. І. Ролінський; Ін-т пробл. Виховання АРН України. – К., 2005. – 20 с.
11. Клішевич Н. А. Соціально-педагогічна робота з підлітками із делінквентною поведінкою (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.) : автореф. дис... канд. пед. наук; 13.00.05 / Н. А. Клішевич; Київ, ун-т ім. Б. Грінченка. – К., 2011. – 20 с.
12. Червякова А. В. Організаційно-педагогічні засади запобігання та подолання насильства в загальноосвітніх школах США: автореф. дис.. канд. пед. наук: 13.00.01 / А.В.Червякова; Сум. держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка. – Суми, 2011. – 20 с.
13. Зобенько Н. А. Профілактика девіантної поведінки неповнолітніх у Російській Федерації (1990-2005 рр.) : Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Н.А.Зобенько; Прикарп. Нац. ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2007. – 20 с.
14. Добросюк І. І., Лиховид О. Р., Усик О. Ф. Превентивна педагогіка: практикум / І.І.Добросюк, О. Р. Лиховид, О. Ф. Усик. – К.: Педагогічна думка, 2013. – 307 с.
15. Оржеховська В.М. Превентивна педагогіка: Науково-методичний посібник / В.М.Оржеховська, О.І. Пилипенко [АПНУ. Інститут проблем виховання]. – Ізмаїл: СМІЛ, 2006. – 283 с.
16. Сманцер А.М., Рангелова Е.М. Превентивная педагогика: методология, теория, методика/А.М. Сманцер, Е.М. Рангелова, – Минск, 2008.
17. Кузнецов В. В. Превентивная педагогика: теория и практика / В. В. Кузнецов // Вестник Оренбургского государственного университета (ОГУ). – 2014. – № 2 (163). – С.125-130.
18. Столяренко А. М. Юридическая педагогика. Курс лекций. – М.: Ассоциация авторов и издателей «ТАНДЕМ»: Издательство «ЭКМОС», 2000. – 496 с.
19. Оржеховська В. М. Превентивна педагогіка – нова філософія виховання / В.М.Оржеховська // http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/soc_gum/naukma/Ped/2004_33/01_orzhekhovska_vm.pdf

Information about author:

Oksana Topchij – Ph.D. in Pedagogical Sciences, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine. E-mail: TOP_OV@bigmir.net